

עציון הררי

"וְקָמָה בְּיַדְךָ מַמְלַכֶּת יִשְׂרָאֵל"

כינון המלוכה בישראל בראי שורשי שאול ודוד

הקדמה

כשהלך שמואל למשוח את דוד, היו מלאכי השרת מקטרגין אותו לפני הקב"ה, ואמרו: רבונו של עולם, מפני מה נטלת המלכות משאול ונתת לדוד?¹

שאלת המלאכים במדרש לגבי ההבדל שבין שאול לדוד, מתבקשת לנוכח השתלשלות האירועים בספר שמואל. הספר עוסק בכינון המלוכה בישראל, וסובב סביב דמויותיהם של שני המלכים. על רקע התנהלותם של שני המלכים המוצגים בספר שמואל, עולה השאלה: אילו מתכונותיו של דוד הופכות אותו למלך עדיף על פני שאול?

באופן טבעי, המקור העיקרי ממנו ניתן ללמוד על אופיים של המלכים הראשונים, הוא סיפור חייהם. ואכן, פרשנים וחוקרים רבים עסקו בהבדלים שבין המלכים.

אולם, גם העבר של משפחותיהם מעניק לנו הזדמנות להבין את מעשיהם והתנהגותם. במאמר זה אבחן שאלה זו, באמצעות השוואה בין סיפורי השורשים של שני המלכים, והשוואה בינם ובין התנהלות המלכים בחייהם. השוואת הסיפורים מנקודת מבט זו, מציעה דרך הסתכלות חדשה על ההבדלים שבין שני המלכים. מתוך הסתכלות זו, מתאפשרת הבנה ברורה יותר של הסיבה

* בפתח הדברים, ברצוני להודות לכל חברי שסייעו לי בעת הכתיבה ועזרו בפיתוח הרעיון ובהגהת המאמר: שקד אדר, יובל אלבק, גיא גולן, משה גורין, יונתן דויטש, דביר פישר, איתי קגן ויצחק קליימן. תודתי המיוחדת נתונה לד"ר חזי כהן שליווה אותי לאורך כל תהליך הכתיבה תוך סיוע, עריכה, ייעוץ מתמיד והפנייה למקורות מועילים.

1 מדרש תהלים (בובר), מזמור כ"ז.

בגינה נבחר דוד תחת שאול למלך ישראל, ושושלתו כוננה כשושלת המלוכה הישראלית.

שורשי שאול ודוד

שורשיו של דוד בתקופת השופטים מוצגים במגילת רות ומפורסמים לכול. שורשיו של שאול הם אבותיו, אנשי העיר גבעה משבט בנימין, עליהם מדובר בסיפור פילגש בגבעה (שופטים י"ט-כ"א).

שאול היה בן העיר גבעה: "וְגַם שָׁאוּל הָלַךְ לְבֵיתוֹ גִּבְעָתָה" (שמ"א י', כו). לפיכך סביר להניח ששאול המתגורר בגבעה הוא מצאצאי אותם אנשים שחזרו לגבעה ובנו אותה מחדש (שופטים כ"א, כג).

בנוסף, כאשר מקבץ שאול את העם על מנת להגן על יבש גלעד מפני נחש העמוני, הוא משתמש באותה השיטה בה השתמש הלוי בסיפור פילגש בגבעה על מנת לקבץ את שאר שבטי ישראל: "וַיִּקַּח צֶמֶד בָּקָר וַיְנַתְּחֵהוּ וַיִּשְׁלַח בְּכָל גְּבוּל יִשְׂרָאֵל בְּיַד הַמְּלָאכִים" (שמ"א י"א, ז), כנגד "וַיִּקַּח אֶת הַמְּאָכְלֹת וַיַּחֲזֵק בְּפִילְגְּשׁוֹ וַיְנַתְּחֵהוּ לְעֶצְמֵיהָ לְשָׁנִים עֶשֶׂר נְתַחִים וַיִּשְׁלַחֵהּ בְּכָל גְּבוּל יִשְׂרָאֵל" (שופטים י"ט, כט). הפעולה הזוהי המשותפת לשני הסיפורים מהווה קריאה ליציאה למלחמה. כמו כן, בסיפור גבעה שבט בנימין ניצל בזכות נשות יבש גלעד, ובסיפור המלחמה בעמון ניצלו אנשי יבש גלעד בזכות שאול משבט בנימין. הקבלות אלו ואחרות בין מלחמת שאול בבני עמון לסיפור פילגש בגבעה מחזקות את התחושה שיש זיקה בין שאול וסיפור שורשיו.³

2 אין לבלבל את 'גבעה' אליה הולך שאול, עם 'גבעת האלוהים' (שמ"א י', ה), המכונה בפסוק י 'הגבעה'), משום שהיו שם נציבי פלשתים ('אֲשֶׁר שָׁם נִצְבִּי פְּלִשְׁתִּים'; י', ה) ואין זה סביר ששאול קבע את בירתו בסמוך למוצב פלישתי עוין. הורשת הפלשתים באזור בנימין מסופרת רק בפרקים י"ג-י"ד, וידוע לנו על גבעת שאול כבירת ממלכת ישראל כבר בפרק י"א ('וַיָּבֵאוּ הַמְּלָאכִים גִּבְעַת שָׁאוּל'; פסוק ד).

הפרשנים הקלאסיים זיהו את גבעת האלוהים עם גבעת קרית יערים, שם שכן ארון ה', ולכן היא נקראה גבעת האלוהים (רש"י, רד"ק ואחרים על שמ"א י', ה). זיהוי אפשרי נוסף עבור גבעת האלוהים הוא עיר הלויים גבע, אשר שכנה גם היא בנחלת שבט בנימין, ועליה מסופר כי שם הכהן יהונתן בן שאול את נציב פלשתים ('ג, ג). אין להתבלבל בין גבעת שאול לגבע; בישיעיהו י', כט הן מתוארות כערים נפרדות: "עָבְרוּ מֵעִבְרָה גִּבְעָה מְלוֹן לְנוֹ חֲרָדָה הַרְמָה גִּבְעַת שָׁאוּל נְסָה". וראו להלן הערה 4.

3 עיינו: א' בזק, מקבילות נפגשות – מקבילות ספרותיות בספר שמואל, אלון שבות תשס"ו,

הקשר של שאול לסיפור אבותיו מתבטא גם בהפיכת עיר מולדתו גבעה לעיר הבירה של ממלכת ישראל ושינוי שמה ל'גבעת שאול'⁴; מהלך המחזק את הזיקה של שאול לסיפור מעשיהם של אבותיו בתקופת השופטים.

סיפור גבעה ומגילת רות

ניתן להצביע על נקודות דמיון רבות בין שני הסיפורים:⁵

- ח. שני האירועים מתרחשים בתקופת השופטים. על גבעה, בספר שופטים, כתוב: "וַיְהִי בַיָּמִים הָהֵם" (י"ט, א); וברות: "וַיְהִי בַיָּמִי שֶׁפֶט הַשְּׁפֹטִים" (רות א', א).
- ט. בתחילת כל אחד מהסיפורים נזכר ראש משפחה שמוצאו המשפחתי-שבטי והגיאוגרפי מפורט. בגבעה: "אִישׁ לְוִי גֵר בְּיַרְכְּתֵי הַר אֶפְרַיִם" (שופטים י"ט, א); וברות: "אִישׁ מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה" (רות א', א).
- י. בשתי הפרשיות מתוארת עזיבת מקום המגורים הקבוע ומעבר למקום אחר. בשופטים: "וַתִּזְנֶה עָלָיו פִּילְגֶשׁוּ וַתֵּלֶךְ מֵאֲתוֹ אֶל בֵּית אָבִיהָ [...] וַיִּקָּם אִישָׁהּ וַיֵּלֶךְ אַחֲרֶיהָ" (י"ט, ב-ג); וברות: "וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה לְגוֹר בְּשָׂדֵי מוֹאָב" (א', א).
- יא. בשני המקרים מתוארת דמות הבאה ומסייעת לאורחים. בשופטים: "וַהֲנֶה אִישׁ זָקֵן בָּא..." (י"ט, טז), הוא מארח את הלוי ופילגשו; ברות: "וַהֲנֶה בְּעֵז בָּא..." (ב', ד), הוא מגן על רות מהנערים ונותן לה אוכל.
- יב. בכל אחד מהסיפורים הדמויות אוכלות ושותות. בשופטים: "וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ. הִמָּה מֵיִטְיָבִים אֶת לֶבָם..." (שופטים שם, כא-כב); ברות: "וַיֹּאכַל בְּעֵז וַיִּשְׁתַּ וַיֵּיטֵב לְבוֹ" (רות ג', ז).
- יג. בכל מקרה מתואר אירוע שזמן התרחשותו הוא: "כָּל הַלַּיְלָה עַד הַבֹּקֶר" (שופטים י"ט, כה) – "הַלַּיְלָה [...] עַד הַבֹּקֶר" (רות ג', ב, יג).
- יד. בשני המקרים האיש 'מדבר על לב' האישה. בשופטים, הלוי הולך אחר

עמ' 57-61.

4 גבעת שאול היא אכן גבעה; ראיות לכך בפשט ניתנות בפסוקים המתייחסים לערים רמה וגבעה כצמד, כשהשמות 'גבעה' ו'גבעת שאול' מתחלפים: "תִּקְעוּ שׁוֹפָר בְּגִבְעָה חֲצֹצְרָה בְּרָמָה" (הושע ה', ח) לעומת "חֲרָדָה הָרָמָה גִבְעַת שְׁאוֹל נָסָה" (ישעיהו י', כט).

5 זקוביץ כבר עמד על חלקן. ראו: י' זקוביץ, רות (מקרא לישראל), תל אביב תש"ן, עמ' 15-16.

הפילגש "לְדַבֵּר עַל לְבָהּ" (י"ט, ג); וכן רות אומרת לבועז: "וְכִי דַבַּרְתָּ עַל לֵב שְׂפָתַיךָ" (ב', ג).

טו. כל אחד מהסיפורים מציג פתרון להעמדת זרע בעזרת לקיחת נשים (שופטים כ"א, ה-כד; רות ד').

טז. שתי הפרשיות פותחות וחותמות בנישואין. בשופטים, הסיפור נפתח בלקיחת הפילגש: "וַיִּקַּח לוֹ אִשָּׁה פִּלְגֶשֶׁת" (י"ט, א) ונחתם בנישואי בני בנימין: "וַיֵּשְׂאוּ נָשִׁים לְמִסְפָּרָם" (כ"א, כג). ברות, הסיפור נפתח בנישואי מחלון וכליון: "וַיֵּשְׂאוּ לָהֶם נָשִׁים מֵאֲבֵיֹת" (א', ד), ונחתם בנישואי רות לבועז: "וַיִּקַּח בְּעַז אֶת רֹת וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה" (ד', ג).

יז. כל אחד מהסיפורים נחתם ברמיזה למלכות העתידה על ישראל. סיפור גבעה נחתם בפסוק: "בְּיָמֵם הָהֵם אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל אִישׁ הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה" (שופטים כ"א, כה); סיפור רות נחתם בתיאור השושלת עד דוד: "וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת פְּרָץ [...] וַיְשִׁי הוֹלִיד אֶת דָּוִד" (ד', יח-כב).

על רקע נקודות הדמיון, בולטות מספר נקודות שוני:

- א. **שימוש בשמות:** בסיפור גבעה כל הדמויות אנונימיות, ומתוארות בכינויים בלבד: איש לוי, פילגש, זקן מהר אפרים, אבי הנערה, אנשי העיר; למעט דמות אחת, **פנחס בן אלעזר** (שופטים כ', כח). בסיפור רות, לכל הדמויות יש שמות,⁶ למעט דמות אחת, **פלוני אלמוני** (ד', א).⁷
- ב. **מעמדם החברתי של הבאים לעיר:** בשופטים, הלוי זוכה לכבוד רב מאבי הפילגש (י"ט, ג-ח), והוא מחזיק בממון רב (י"ט, יט). לעומת זאת נעמי ורות הן אלמנות, ורות היא אף גרה. אנו יודעים גם כי שתיהן עניות מפני שרות צריכה ללקט בשדה (רות ב', ב-כג).
- ג. **מוצא הדמות המסייעת לאורחים:** הזקן המארח את הלוי ופילגשו בגבעה,

6 שמותיהן של דמויות רבות במגילה טעונים במשמעות סמלית הקשורה לדמות ולפועלה, ועמדו על כך מפרשים רבים. ראו לדוגמה א"ש הרטום, **חמש מגילות (ספרי המקרא)**, ירושלים תשי"ז, עמ' 35.

7 שימוש בשמות הוא חשוב ביותר נוכח ההשוואה, מפני שלעתים, בחירה לא לציין את שמו של האדם המתואר, מטרתה היא להעביר עליו ביקורת. דוגמא לכך היא השימוש של שאול, נבל ושבע בן בכרי בכינוי 'בן ישי' לדוד, תחת שמו הפרטי (שמ"א כ"ב, ז-ט; כ"ה, י; שמ"ב כ', א), והשימוש בכינוי 'בן שאול' לאשבעל בן שאול, המלך הרופס (שמ"ב ד', א-ב).

אינו מאנשי העיר: "הָאִישׁ מֵהָר אֶפְרַיִם וְאֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם בְּנֵי יְמִינִי" (שופטים י"ט, טז). לעומתו, בועז הוא איש חשוב ובעל מעמד בבית לחם אשר ביהודה.⁸

ד. **היחסים והמעשים בין אנשי העיר לבאים אליה:** אנשי גבעה אונסים את הפילגש: "וַיִּדְעוּ אוֹתָהּ וַיִּתְעַלְלוּ בָּהּ" (שופטים י"ט, כה), ולעומתם, נעמי ובועז חוששים לפגיעה בכבודה של רות: "אַל תִּדְעֵי לְאִישׁ" (ג', ג), וכן: "אַל יִדְעַ כִּי בָּאָה הָאִשָּׁה הַגֵּרָךְ" (ג', יד).

ה. **היחס לנשים:** הלוי מתייחס אל פילגשו כחפץ, ואינו מתחשב במצבה: "וַיִּקַּם אֲדֹנָיָהּ בַּבֶּקֶר [...] וְהִנֵּה הָאִשָּׁה פִּילְגָשׁוֹ נִפְלֶתֶת פֶּתַח הַבַּיִת וַיִּדְיָהּ עַל הַסֶּף. וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ קוּמִי וְנִלְכְּהָ וְאִין עֲנֵה וַיִּקְחָהּ עַל הַחֲמוֹר וַיִּקַּם הָאִישׁ וַיֵּלֶךְ לְמִקְמוֹ" (י"ט, כז–כח). לעומתו, בועז מתחשב ברות, דואג שמא יחשבו שזנתה ונותן לה אוכל: "וַתִּשְׁכַּב מִרְגַּלְתּוֹ [מִרְגְּלוֹתָיו קִרִי] עַד הַבֶּקֶר וַתִּקַּם [...] וַיֹּאמֶר אֵל יִדְעַ כִּי בָּאָה הָאִשָּׁה הַגֵּרָךְ. וַיֹּאמֶר הִבִּי הַמִּטְפַּחַת אֲשֶׁר עָלַיךְ וְאָחֲזִי בָּהּ וַתֹּאחֲזֵ בָּהּ וַיִּמְדַּ שֵׁשׁ שְׁעָרִים וַיִּשֶׁת עָלֶיהָ וַיִּבֵּא הָעִיר" (ג', יד–טו).

ו. **הצורה בה מתבצעת העמדת הזרע:** בסוף סיפור גבעה, העמדת הזרע מתבצעת על ידי רציחת כל אנשי יבש גלעד, לקיחת ארבע מאות בתולות משם וחטיפת מאתיים נשים מכרמי שילה (כ"א, י–יב; כ–כג). לעומת זאת, בועז לוקח את רות לאישה באישור הזקנים, הגואל והעם (ד', א–יג).

משמעות השוואה

השוואה זו בין סיפורי אבותיהם של שאול ושל דוד, מלמדת על השוני הרב בין שושלותיהם.

המבנה המקביל של הסיפורים, מתבטא בפתיחות דומות המתארות מסע על רקע שינוי משמעותי בחיי הדמויות, ושיבה מאותו מסע אל העיר שבה מתרחש עיקר העלילה. בשני הסיפורים שאלת המשך הזרע משמעותית מאוד;

8 ראו י' זקוביץ (לעיל הערה 5), עמ' 68.

בנוסף, יש הטוענים כי שלמא אביו של בועז (ע"פ הרשימות בדה"א ב', יא; ברות ד', כ–כא, הוא מכונה שלמה או שלמון), הוא "שְׁלֵמָא אֲבִי בֵּית לְחָם" (דה"א ב', נא). ראו ג' גליל, *מגילות (עולם התנ"ך)*, תל אביב תשנ"ט, על רות ד', יח–כב, עמ' 104. כפי שכותב גליל, הצעה זו אינה חפה מבעיות. אולם, גם אם לבועז אין קשר משפחתי למייסד העיר, אין ספק שהוא איש חשוב, בעל מעמד גבוה בעיר ובעל רכוש רב.

בסיפור גבעה זקוק שבט בנימין לפתרון עבור המשכיות השבט, ובמגילת רות היא זו הזקוקה לפתרון זרע.

השוואה זו מתחזקת לאור הזיקה הכרונולוגית בין סיפור פילגש בגבעה למגילת רות. יתרה מזאת, קיימות סברות כי סיפור רות צורף בעבר כנספח לספר שופטים ומוקם לאחר סיפור גבעה.⁹

על רקע ההשוואה לעיל, ניתן לראות כי בשני הסיפורים ישנם תיאורים דומים ביותר ומעשים שנדמה כי עוצבו בכוונה תחילה כהפכים. נראה שהדמויות בסיפור רות נוהגות בצורה מוסרית יוצאת מן הכלל, ואילו הדמויות מסיפור גבעה נוהגות בצורה הפוכה; בעוד שסיפור רות מייצג עשיית מעשי חסד ועזרה לחלשים, סיפור גבעה מציג תופעות כמו חטאים ורציחות, ומביא למלחמת אחים כוללת.

נקודת שוני בולטת היא דרך העמדת הזרע בכל סיפור. בסיפור גבעה היא נעשית על ידי חטא – חטיפת בנות יבש גלעד ובנות שילה. במגילת רות, לעומת זאת, בועז מעמיד את הזרע תוך הקפדה על המנהג המקובל, הכולל נתינת זכות קדימה לגואל הבכיר, ובאישור העם והזקנים.

בין הסיפורים ניתן לזהות מגמה הפוכה ביחס לשימוש בשמות. בסיפור גבעה ניכרת מגמה של העלמת שמותיהן הפרטיים של הדמויות, למעט פינחס בן אלעזר. לעומת זאת במגילת רות המגמה הפוכה ומתוארים שמותיהן של כל דמויות המגילה כמעט, מלבד פלוני אלמוני. השוני שבין פינחס לפלוני אלמוני נובע מתפקידם הייחודי בסיפור: פינחס מייצג את דבר ה' בתוך סיפור גבעה, אשר כל שאר הדמויות בו מתאפיינות בחטאים ומעשים בלתי מוסריים.¹⁰ לעומתו פלוני אלמוני, שמסרב לקחת את רות לאישה, מבטא עמדה המנוגדת להתנהגות של שאר הדמויות במגילה, שעוזרות ומסייעות אחת לשנייה.

9 נראה כי בעבר, לפני קיבוץ 'חמש מגילות', מגילת רות שובצה לאחר ספר שופטים. ראו: י"ש ליכט, ערך 'מקרא, איסוף ספרי המקרא וסידורם', אנציקלופדיה מקראית ה, ירושלים תשל"ח, טורים 363–368; י' זקוביץ (לעיל הערה 5), עמ' 15.

10 וראו י' פיינטוך, "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה" – התאמת הכותרות המסגרת לסיפור פילגש בגבעה, מגדים לה, תשס"ב, עמ' 58, 64. פיינטוך סובר אף הוא שכל הדמויות בסיפור גבעה חוטאות ומבטאות טשטוש מוסרי בין טוב לרע. יחד עם זאת, פיינטוך מבקש לראות בפילגש 'דמות נקייה', אך מדגיש כי היא דמות סבילה ולכן אינה רלוונטית למגמת הסיפור. לי נראה שגם הפילגש חוטאת כשאר הדמויות שהרי נאמר "וַתִּזְנֶה עָלָיו פִּילְגֶשֶׁת׃" (שופטים י"ט, ב).

מוטיב בולט נוסף בהבדל בין הסיפורים מתבטא ביחס לנשים: בסיפור גבעה ניתן לראות את יחסן של הדמויות אל הפילגש כחפץ שניתן להקריב, לאנוס באכזריות ולבזות את גופתה (שופטים י”ט, כד–כט). גם בחטיפת הנשים משילה ומיבש גלעד, ניתן לראות דוגמאות ליחס פוגעני כלפי נשים (שופטים כ”א, י–כג). לעומת זאת, בסיפור רות אנו רואים את ההתייחסות המגוננת שבוועז נוהג כלפי רות ואת ההתחשבות שלו בה, בכך שהוא נותן לה ללקט יותר תבואה, מצווה את נעריו לא לפגוע בה ודואג שלא יחשבו שרות חטאה ביציאתה מהגורן (רות ב’, ח–טז; ג’, יד–טו).

בשני הסיפורים שזורים ערכים המנוגדים זה לזה. בסיפור גבעה בולטת תופעת ההתבדלות והשבטיות, המתבטאת בהצגת הניגוד שבין הזקן מהר אפרים לאנשי בנימין (שופטים י”ט, טז), ביחסם של בני גבעה לאורחים בעירם (שם, כב–כה), בגיבוי האוטומטי של בני בנימין לפושעים משבטם (שם כ’, יג) ובהענשת יבש גלעד על אי השתתפותם במלחמה (שם כ”א, ט–יב). כל המהלכים האלו מתארים תהליך של פירוד והתמוטטות חברתית-מוסרית.¹¹ למעשה, פעולת האחדות היחידה¹² בכל הסיפור, של התקבצות עם ישראל כתגובה לחטאם של בני הבליעל מגבעה, מביאה גם היא להעמקת השסע בין השבטים עקב המלחמה עם בנימין ורדיפתם. הפירוד בין השבטים מודגש במיוחד בתיאור שבסוף סיפור גבעה: ”וַיִּתְהַלְכוּ מִשָּׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּעֵת הַהִיא אִישׁ לְשִׁבְטוֹ וּלְמִשְׁפַּחְתּוֹ וַיֵּצְאוּ מִשָּׁם אִישׁ לְנַחֲלָתוֹ” (שופטים כ”א, כד).

בסיפור רות בולט מוטיב החסד¹³ המתבטא בסולידריות חברתית ובתמיכה הדדית, ומאפיין את כל הדמויות במגילה. רות מוותרת על עמה ומולדתה ודבקה בנעמי (רות א’, ח–ז),¹⁴ בועז מסייע לרות בשדה (רות ב’, ח–טז), ובהמשך אף

11 וראו י’ פיינטוך (לעיל הערה 11), עמ’ 68–69.

12 קשה להגדיר את עזרתו של הזקן מגבעה ללוי כתופעה של אחדות בין שבטיות. למעשה, יחסו של הזקן ללוי דווקא מדגיש את תופעת ההתבדלות על רקע שבטי-נחלת, עקב המוצא המשותף שלהם מהר אפרים (שופטים י”ט, א, טז, יח).

13 על כך אמרו גם חז”ל: ”א”ר זעירא מגילה זו אין בה לא טומאה ולא טהרה ולא איסור ולא היתר. ולמה נכתבה? ללמדך כמה שכר טוב לגומלי חסדים” (רות רבה [וילנא] פרשה ב).

14 הקשר בין רות ונעמי נובע מכך שרות היא אשת מחלון, בנה של נעמי. לאחר מות מחלון, הקשר בין משפחת אלימלך לרות אינו אמור להימשך; הדבר מובלט בבקשה של נעמי לרות וערפה, הקוראת להן להשתלב בחזרה במשפחתם המקורית: ”שִׁבְנָה אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה” (רות

לוקח אותה לאישה ומקים את זרע אלימלך (רות ד', יג).¹⁵ מוטיב החסד במגילה מודגש על ידי שימוש בשורש חס"ד שלוש פעמים במהלך הסיפור (א', ח; ב', כ; ג', י). ניתן לזהות במגילה כי עשיית החסד אינה מתבצעת בהכרח על פי קרבה לאומית-משפחתית, ואולי ההפך הוא הנכון: רות בוחרת להתנתק מעמה ומארצה עבור עתיד לא ברור בארץ זרה; בועז מסייע למואבייה זרה ומעניק לה יותר תבואה, ובהמשך נושא אותה לאישה למרות הפערים הלאומיים והמעמדיים שביניהם.¹⁶

נראה אפוא כי כל סיפור משקף ערכים שונים לחלוטין. שורשיו של שאול נטועים בסיפור שנחשב כאחד הסיפורים האפלים והמזעזעים ביותר בתנ"ך.¹⁷ סיפור גבעה מבטא הידרדרות כללית בעם ישראל, ותופעה של פירוד בין השבטים המביא לתוצאות קטלניות. שורשי דוד דווקא מייצגים ערכים מוסריים ביותר, חסד, הכנסת אורחים ותמיכה בחלשים שאינה מותנית כלל על בסיס קירבה. מדובר בהבדל מהותי, המחדד את הרקע השונה של שני המלכים.

מלכותם של שאול ודוד על רקע ערכי סיפורי שורשיהם

ההבדל בין הערכים המוסריים המוצגים בכל סיפור עשוי ללמד אותנו על הרקע הערכי ממנו מגיעים שאול ודוד. להלן נראה כי הערכים אשר אפיינו את סיפורי אבותיהם של המלכים, מאפיינים גם את התנהלותם של המלכים בחייהם.

השבטיות בסיפורי שאול כערך שלילי

תופעת השבטיות המאפיינת את סיפור פילגש בגבעה, מתבטאת גם בימי מלכות

א', ח). לכן חזרתה של ערפה למשפחתה אינה מעשה חריג, ודווקא הידבקותה של רות בנעמי היא מעשה של 'לפנים משורת הדין'.

15 לכאורה ניתן לטעון כי המהלך של בועז נובע מתוך תמיכה בקרובת משפחתו, נעמי, אך מורי ורבי ד"ר חזי כהן סובר כי דווקא קיים נתק בין נעמי לבועז, אשר מתאפיין בעיקר בעובדה שעד לפגישה בין רות ובועז הוא אינו תומך ברות ובנעמי כלל. יתרה מזאת, נעמי אף צריכה לספר לרות כי מדובר בקרוב משפחתה וגואל פוטנציאלי (רות ב', כ).

16 הפער המעמדי או הלאומי שבין רות ובועז מתבטא בתגובתו של פלוני אלמוני להצעה לקחת את רות לאישה: "לא אוכל לגאול [לגאול קרי] לי פן אשחית את נחלתי" (רות ד', ו).

17 קיימת זיקה ברורה וידועה בין סיפור גבעה לסיפור סדום ועמורה. ראו י' קויפמן, **ספר שופטים**, ירושלים תשכ"ב, עמ' 278. וכבר עמד הרמב"ן על חלק מההקבלה בפירושו לבראשית י"ט, ח.

שאל. שורשיו של שאל מודגשים מאוד בסיפור חייו. למעשה, מוצאו מתואר לנו עוד לפני הצגת שמו או דמותו (שמ”א ט’, א-ב); נסיבות פגישתו עם שמואל נובעות מנאמנותו ומציותו לאביו, ששלח אותו לחפש אחר האתונות (שמ”א ט’, ג).

שתי מלחמותיו הראשונות של שאל, נגד נחש העמוני ביבש גלעד ונגד הפלשתים במכמש, הן בעלות זיקה לבני משפחתו: סיפור המלחמה בעמון כולל הקבלות רבות לסיפור פילגש בגבעה,¹⁸ ומתאר את הגנתו של שאל על קרוביו בני יבש גלעד.¹⁹ בסיפור המלחמה במכמש מסלק שאל את הנוכחות הפלשתית מנחלת בנימין שבטו: ”וַיִּכּוּ בַּיּוֹם הַהוּא בַּפְּלִשְׁתִּים מִמְּכָשׁ אֵילָנָה” (שמ”א י”ד, לא).

אירוע נוסף בו מתבטאת השבטיות במלכותו של שאל הוא בהטלת החנית על יהונתן. שאל מתרעם על בנו עקב תמיכתו בדוד, ומבטא את כעסו במילים: ”בֶּן נְעוּת הַמְּרֻדוֹת הֲלוֹא יִדְעֵתִי כִּי בָחַר אֶתָּה לְבֶן יְשִׁי לְבִשְׁתָּךְ וּלְבִשְׁתַּ עֲרוֹת אִמִּךְ” (שמ”א כ’, ל). שאל מתייחס אל יהונתן לא כבנו אלא כבן נעות המרדות – בנה של אמו הסוטה מן הדרך הראויה.²⁰ שאל מוקיע את יהונתן מתוך משפחתו ורואה בו בוגד מפני שהוא תומך בדוד. רעיון השבטיות מתבטא כאן בעוצמה בדרישת הנאמנות של שאל מיהונתן, ובהדחתו מהמשפחה עקב קירבתו לדוד, תוך הדגשת המוצא ‘האחר’ וחסר הנאמנות של יהונתן.

הרעיון בולט גם בפנייתו של שאל אל עבדיו: ”וַיֹּאמֶר שְׂאוּל לְעֶבְדָיו הַנֹּצְבִים עָלָיו שְׁמְעוּ נָא בְּנֵי יְמִינִי גַם לְכַלְכֶּם יִתֵּן בֶּן יְשִׁי שְׂדוֹת וְכַרְמִים” (שמ”א כ”ב, ז). שאל מדגיש את מוצאו ומוצא עבדיו כנגד מוצאו של דוד. אולי ניתן ללמוד מכאן גם ששאל העניק לעבדיו בני שבטו הטבות כלכליות – שדות

18 וראו: א’ בזק (לעיל הערה 3).

19 אנשי הגלעד מחצי המנשה הם צאצאים של גלעד בן מכיר, בנו של מנשה. גלעד נולד למכיר מאשתו השנייה, אישה שנאמר עליה שהיא במקור מ”חֲפִים וְלִשְׁפִים”, זוג משפחות בבנימין הקרויות על שמם של שָׁפָם וְחָפָם, שהם נכדיו של בלע בן בנימין (דה”א ז’, ו-טו). לשון אחר, אנשי יבש גלעד מהווים קרובים רחוקים של בני בנימין. הקשר המשפחתי בין בני גלעד לבני בנימין מתהדק לאחר מאורעות פילגש בגבעה, בהם לוקחים ארבע מאות מפליטי בנימין נשים מיבש גלעד (שופטים כ”א, יב-יד). עיינו: ע”צ מלמד, ‘בנימין וגלעד’, תרביץ ה, תרצ”ד, עמ’ 121-125.

20 פירוש הביטוי ‘בן נעות המרדות’ הוא “בן אשה מעוותת משמעת, כלומר הסוטה מן הדרך הראויה”. ש’ בראפרת, שמואל א (מקרא לישראל), תל אביב תשנ”ו, עמ’ 266.

וכרמים'. מדבריו של שאול נראה כי נקודת ההנחה עליה המלך מתבסס היא שההטבות לא ימשכו תחת שלטונו של 'בן ישי', ונראה כי שאול הטיב עם אנשיו עקב היותם 'בני ימיני'.²¹ מוטיב זה מתחדד לאור הניגוד בין מעשים אלה למעשיו של דוד, אשר נמנע מלהפלות את בני שבטו לטובה, ונמנע מלפגוע בשבט בנימין ואף פועל רבות למען שבט זה.²²

מוטיב השבטיות מאפיין גם את השמדת העיר נוב. שאול בוחר להעניש את אחימלך הכהן מתוך אמונה כי הוא סייע לדוד, וכביטוי לרעיון השבטיות הוא מורה לחסל גם את קרובי משפחתו של אחימלך: "וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ מוֹת תָּמוּת אַחִימֶלֶךְ אֶתָּה וְכָל בֵּית אָבִיךָ" (שמ"א כ"ב, טז).

עקרון השבטיות מתבטא בהמשך גם בעת נתינת שאול את מיכל בתו לפלטיאל בן ליש לאישה. שאול נותן את בתו לאדם משבטו – בנימין,²³ ולמעשה מבטל את קשר הנישואין שלו עם דוד בעזרת הידוק הקשר שלו עם בני שבטו. גם מותו של שאול מתאפיין בזיקה לרעיון השבטיות. שאול מת יחד עם בניו ומקרוביו (שמ"א ל"א, ו), ואת גופתו המוקעת על חומות בית שאן מורידים אנשי יבש גלעד – קרובי משפחתו.²⁴

בהמשך, לאחר מות שאול, בירת ממלכתו של אשבעל בנו נקבעת בעיר מחנים (שמ"ב ב', ח) הממוקמת בגלעד – אזור בו חיים קרובי משפחתו של שאול, כאמור לעיל.²⁵

נוסף על כך, דוד נאלץ להתמודד במהלך מלכותו עם קרובים רבים של

21 מתן שדות וכרמים למקורבי המלך היא אחת התופעות המתוארות במשפט המלך: "וְאֵת שְׂדוֹתֵיכֶם וְאֵת כְּרָמֵיכֶם [...] יָקַח וְנָתַן לְעַבְדָּיו" (שמ"א ח', יד). נראה ששאול לקח מרכוש כלל העם לטובת אנשיו, דבר המחזק את הטענה בדבר השבטיות המאפיינת את שאול.

22 לדוגמה, דוד מביא את עצמות שאול, יהונתן וצאצאי שאול, לקבורה בקבר אבותיהם (שמ"ב כ"א, יב-יד). לדוגמות נוספות ראו: מ' גרסיאל, מלכות דוד, תל אביב תשל"ה, עמ' 134 הע' 23.

23 יש להניח שפלטיאל בן ליש הוא מבני בנימין עקב מגוריו בעיר גלים. ראו מ' גרסיאל, שמואל א (עולם התנ"ך), תל אביב תשנ"ט, על כ"ה, מד, עמ' 204. בנוסף, העיר גלים מוזכרת בספר ישעיהו בסמוך לערים אחרות בבנימין, בינהן גם לעיר הנושאת את השם 'לישה', כשם אביו של פליטאל: "צִהְלִי קוֹלְךָ בַּת גְּלִים הַקְּשִׁיבִי לִישָׁה עֲנִיָּה עֲנִתוֹת" (ישעיהו י', ל).

24 עיינו: ע"צ מלמד (לעיל הערה 19).

25 למיקומה של מחנים ראו תיאור נחלת מנשה ביהושע י"ג, כד-ל. מ' גרסיאל גורס כי "הגלעד ככלל ומחנים בפרט ניתן להגדירם כתחומים 'פרו בנימיניים' מובהקים" (לעיל הערה 22, עמ' 137). וראו: ע"צ מלמד (לעיל הערה 19).

שואל, הנוקטים גם הם גישה תוקפנית כלפיו: בראשית מלכותו בחברון, מתמודד דוד מול אשבעל בן שאול ואבנר בן דודו של שאול,²⁶ המנהיגים את מלכות ישראל נגדו (שמ”ב ב’, ח-ד’, ח). בעת העלאת הארון לירושלים מיכל בת שאול מתרעמת כנגד דוד ומסתכסכת עימו (שמ”ב ו’, טז-כג). בהמשך, בעת מרד אבשלום, מותקפים דוד ואנשיו בידי שמעי בן גרא, בן משפחתו של שאול (שמ”ב ט”ז, ה-יג), ולאחר סיום המרד מנסה שבע בן בכרי משבט בנימין לפתוח במרד נוסף כנגד דוד (שמ”ב כ’, א-כב). נראה, לפיכך, כי עקרון השבטיות ממשיך להתבטא גם בפעולותיהם של מקורבי שאול כנגד דוד.

מוטיב השבטיות חורז את כל מלכותו של שאול. אמנם ישנן פרשיות בהן השבטיות מתבטאת בצורה חיובית (כמו חיפוש שאול אחר אתונות אביו),²⁷ אך נראה ללא ספק שעל פי רוב, מוטיב המשפחתיות מתבטא בצורה שלילית ביותר (לדוגמה: טבח כהני נוב, או לקיחת מיכל מדוד).

ברורה אפוא הזיקה העמוקה בין סיפור פילגש בגבעה ורעיון השבטיות למלכותו של שאול וההשפעה על התנהלות של המלך הראשון של עם ישראל.

החסד בסיפורי דוד כערך חיובי

רעיון החסד אשר מהווה מוטיב מרכזי במגילת רות שזור גם לאורך סיפור חייו של דוד בן ישי.²⁸ דוד פועל על מנת לעשות חסד עם דמויות רבות לאורך מלכותו. פעולתו הראשונה של דוד כמלך היא עשיית חסד עם אנשי יבש גלעד: ”וַיַּעַתָּה יַעֲשֵׂה ה’ עִמָּכֶם חֶסֶד וְאֱמֶת וְגַם אֲנֹכִי אֲעֲשֶׂה אִתְּכֶם הַטּוֹבָה...” (שמ”ב ב’, ב). בהמשך, הוא גם פורש את חסותו על מפּיבושת בן יהונתן: ”וַיֵּאמֶר לוֹ דָּוִד אֵל תִּירָא כִּי עֲשֶׂה אֲעֲשֶׂה עִמָּךְ חֶסֶד” (שמ”ב ט’, ז). עשיית החסד עם אנשי יבש גלעד ומפּיבושת אינה ברורה מאליה כלל, עקב קרבתם לשאול,²⁹ ובכל זאת דוד בוחר לעשות איתם חסד – דבר העומד בניגוד לרעיון השבטיות ומדגיש את גודל מעשהו של דוד.

26 אבנר הוא בנו של דודו של שאול, נר (שמ”א י”ד, נ-נא).

27 לגבי המשמעות של המלחמה בעמון (שמ”א י”א) ישנו ויכוח, האם השבטיות שם היא חיובית או שלילית. לסקירת דרכי פירוש הסיפור ראו: א’ בזק, (לעיל הערה 3), עמוד 58.

28 על הזיקה בין חיי דוד למוטיב החסד במגילת רות כבר עמד הרב אמנון בזק. ראו מאמרו ‘השפעת רעיון החסד במגילת רות על מלכות דוד’, מגדים מ, תשס”ד, עמ’ 49-61. חלק ניכר מהטענות בחלק זה של המאמר מתבססות על דבריו.

29 עיינו ע”צ מלמד (לעיל הערה 19).

בנוסף, דוד מבקש לעשות חסד עם חנון בן נחש העמוני: "וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶעֱשֶׂה חֶסֶד עִם חָנוּן בֶּן נָחֵשׁ" (שמ"ב י', א). לקראת מותו, דוד דורש מבנו, שלמה, לעשות חסד עם בניו של ברזלי הגלעדי, שסייע לו במלחמה נגד אבשלום: "וְלִבְנֵי בְרָזַי הַגִּלְעָדִי תַעֲשֶׂה חֶסֶד" (מלכים א' ב', ז').

לאור האמור לעיל, נראה כי עשיית החסד היא מוטיב משמעותי ביותר בהתנהלותו של דוד כמלך.

המוסר הפוליטי מאפיין רבות את פעולותיו של דוד.³⁰ דוד נמנע פעמיים מלהרוג את שאול כאשר היתה לו הזדמנות לעשות כן (שמ"א כ"ד, ו-ז; כ"ו, ט); הוא מתנגד להצעותיו של אבישי לחסל את שמעי בן גרא, על אף ששמעי קיללו וסקלו (שמ"ב ט"ז, י-יא; י"ט, כב-כד); ואף חומל על עמשא ומשאירו כשר הצבא, למרות תמיכתו באבשלום (שמ"ב י"ט, יד).

נראה כי למרות הסכסוך עם בני שבטו של שאול, דוד נמנע מלהעניש או לרדוף את בני בנימין,³¹ ואף ניתן לזהות בני בנימין רבים ביחידת הגיבורים של דוד, כדוגמת אביעזר מענתות ואֶתִי בן ריבי מגבעה, עירו של שאול (שמ"ב כ"ג, כז, כט). בנוסף הוא מסייע למפיבושת, נכדו של שאול (שמ"ב ט', יג) ופועל למען בני בנימין.³²

בניגוד לשאול דוד נוהג בצורה ערכית ומנסה להימנע לאורך כל חייו משפיכות דמים, וכאשר אויביו מתים הוא נמנע משמחה לאיד, ואף מקונן או מתאבל עליהם.³³

30 התנהגותו המוסרית של דוד, גם כלפי אויביו, היא מאפיין בולט של דמותו. ראו: מ' גרסיאל (לעיל הערה 22), עמודים 150-153.

לעניין סיפור דוד ונבל בכרמל אשר נראה שם כי דוד פועל בצורה כוחנית ובלתי מוסרית ראו א' בזק, 'ואת עבדו חשך מרעה - בין פרשיות יעקב לפרשת דוד ונבל בכרמל', מגדים כט, תשנ"ח, עמוד 39. הרב בזק טוען כי גדולתו המוסרית של דוד מתבטאת בכך שהוא מכיר בחטאו ויודע לחזור בו. לגבי סיפור דוד ובת שבע ראו ש' בראפרת, שמואל ב (מקרא לישראל), תל אביב תשנ"ו, עמ' 118. טענתו של בראפרת דומה לזו של הרב בזק, והוא כותב: "הודאתו הבלתימסויגת בחטא בלי ניסיון להתחמק או להאשים אחרים מראה את יושרו ואת יכולתו להכיר במשגה חמור".

31 ואף מסירת דוד את צאצאי שאול לגבעונים, בוצעה מתוך כורח המציאות ו"לא ממניעים אישיים או מדיניים אלא מפני שהוא נאלץ לעשות זאת כדי לשים קץ לרעב". ש' בראפרת (לעיל הערה 30), עמ' 227-228.

32 וראו מ' גרסיאל (לעיל הערה 22).

33 דוד מתאבל ושר קינה עם מות שאול, וממית את הנער העמלקי שהרגו (שמ"ב א', יא-כז);

ניתן לזהות זיקה של המוסר הפוליטי במלכות דוד לרעיון החסד שמגילת רות. ישנה הקבלה בין הברכות שמברך שאול את דוד על חסדיו, ובין הברכות שבוועז מברך את רות על חסדיה. כאשר דוד נמנע מלהרוג את שאול לראשונה שאול מברכו: "וְהָיָה יְשֻׁלְמִי טוֹבָה תַּחַת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר עָשִׂיתָ לִּי" (שמ"א כ"ד, יט). ברכה זו דומה לברכת בוועז אל רות בשדה: "יְשֻׁלְמִי ה' פָּעַלְךָ וַתְּהִי מִשְׁכַּרְתְּךָ שְׁלֵמָה" (רות ב', יב). בפעם השנייה שדוד חומל על חייו של שאול, שאול מברכו שנית: "בְּרוּךְ אַתָּה בְּנֵי דָוִד גַּם עָשָׂה תַעֲשֶׂה" (שמ"א כ"ו, כה). גם רות זוכה באמירה דומה על רקע חסדיה: "בְּרוּכָה אַתְּ לֵה' בְּתִי הַיְטַבֶּתְךָ חֶסֶדְךָ הָאֲחֵרוֹן מִן הָרִאשׁוֹן" (רות ג', י). הביטוי 'ברוך' בזיקה לחסד מופיע עוד בסיפורי דוד, כאשר דוד מברך את אנשי יבש גלעד על שקברו את שאול: "בְּרַכִּים אַתֶּם לֵה' אֲשֶׁר עָשִׂיתֶם הַחֶסֶד" (שמ"ב ב', ה), ובמגילת רות, כאשר נעמי אומרת לרות על בוועז: "בְּרוּךְ הוּא לֵה' אֲשֶׁר לֹא עָזַב חֶסֶדְךָ" (רות ב', כ).

החסד נזכר פעם נוספת במלכות דוד לאחר בקשת דוד לבנות בית לה'. הבקשה לא נענית אומנם אך ניתנת לדוד הבטחה על המשכיות המלוכה מזרעו: "וְחֶסֶדִי לֹא יִסּוּר מִמֶּנּוּ כִּי אֲשֶׁר הִסְרִיתִי מֵעַם שְׂאוּל אֲשֶׁר הִסְרִיתִי מִלְּפָנֶיךָ. וְנִאֲמַן בְּיָתֶךָ וּמִמְּלַכְתְּךָ עַד עוֹלָם לְפָנֶיךָ כִּסְאֶךָ יִהְיֶה נִכּוֹן עַד עוֹלָם" (שמ"ב ז' טו–טז). במגילת רות ניתן לראות בבירור כי מעשי חסד רבים נעשים כנגד וכגמול על מעשי חסד קודמים,³⁴ במידה ומודל זה, המעניק חסד תחת חסד, מתקיים גם הוא בסיפורי דוד כמו מוטיב החסד עצמו, עולה הסברה כי הבטחת המלכות לדוד ולזרעו היא כנגד מעשי החסד והמוסר שלו.³⁵

סיכום

השוואת מלכותו של שאול למלכותו של דוד מדגישה את השוני התהומי שבין

מקונן על רצח אבנר (שמ"ב ג', לא–לט); מעניש את רוצחי איש בושת (שמ"ב ד', ט–יב); ובוכה על מות בנו המורד אבשלום (שמ"ב י"ט, א–ה).

³⁴ "רות גומלת החסד, מקבלת את גמולה במידה כנגד מידה בכך שה' גומל עמה בחזרה את חסדו" (י' יעקובס, מידה כנגד מידה בסיפור המקראי, אלון שבות תשס"ו, עמ' 168).

³⁵ כך סובר גרסיאל שטוען כי "העימות המוסרי בין דוד הנרדף על לא עוול בכפו ובין שאול הרודף את דוד בקנאות חולנית הבליט את אצילותו של דוד, שלא פגע באויביו בהזדמנויות שונות, וקבע את כשירותו וזכאותו למלוכה" (לעיל הערה 22, עמ' 152–153); וכך טען הרב בזק במאמרו (לעיל הערה 28), עמ' 61.

השניים. דוד מוצג כאדם המבקש להימנע מעימותים ושפיכות דמים, הוא מדגים מוסר פוליטי נעלה ונמנע מפגיעה גם במתנגדים לשלטונו. לעומתו, שאול מתאפיין באיבוד כל חוש צדק בעת מרדפו אחר דוד, ואינו בוחל באמצעים על מנת לחסל את מי שנתפס אצלו כבוגד – גם אם מדובר בקרובים אליו ביותר. גם ההשוואה בין סיפורי אבותיהם של דוד ושאול מלמדת על פער מוסרי מהותי בין אבותיו של שאול לאלו של דוד. סיפור גבעה מתאר מלחמת אחים ופגיעה בחלשים ובחסרי האונים על רקע תופעת השבטיות. בדומה לכך, שאול אינו בוחל בפגיעה בכל מי שנתפס בעיניו כתומך של דוד. לעומת זאת, מגילת רות מדגימה מציאות של אחווה וחסד גם כלפי בעלי המעמדות הנמוכים ביותר בחברה, בדומה ליחסו של דוד גם כלפי הרחוקים ממנו ביותר. נראה כי החסד שעושה דוד עם סובביו, ואף עם אויביו, הוא הדבר המבדיל אותו משאול, וזו הסיבה לבחירה בדוד למלך על ישראל ולכינון שושלת המלוכה הישראלית.

המסר העולה מבחירת דוד לעומת שאול רלוונטי גם לחיינו. תקוותי היא שנדע לזקק מתוך סיפורים אלו את הדרך הטובה בעיני הקב"ה להתהלך בעולמו ולעצב את חיינו לאורו של דבר ה' מציון.